

TÜRK ROMANININ KANONU KARŞISINDA KEMAL TAHİR*

İbrahim TÜZER**

Muhammed HÜKÜM***

Geliş Tarihi: Şubat, 2017

Kabul Tarihi: Mart, 2017

Öz

Edebî eserin okuyucusuna ulaşması ve değerlendirilmesi süreci sadece yazar ve eserle ilgili süreçlerle açıklanamaz. Yazardan ve eserden bağımsız bir biçimde oluşmuş bir sosyal ortam vardır ve eser bu ortama yayınlandıktan sonra dahil olur. Bu aşamada eser ve okuyucu arasında bazı yönlendirici kavramlar bulunur. Eserin yazarının tanınırlığı ve bulunduğu çevre, eserin yetkinliği, eleştirmenlerin düşünceleri, sosyal, siyasi, politik ve ekonomik yapı, hâkim kültürel otoriteler gibi birçok etken edebî anlamda bir “kanon” oluşturur.

Kemal Tahir, Türk romanı içerisinde eserlerinin içerikleri ile olduğu kadar kanonik yapı ile ilişkileri bakımından da oldukça büyük tartışmalar yaratmış bir yazardır. Yazdığı eserlerdeki Türk insanının cevherini bulma çabası, bir “Türk romanı” tartışmasını da ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmada Türkiye’deki ideolojik yönelimlerle zaman zaman çarpışan Kemal Tahir, bu bağlamda Türk romanı kanonunun oluşumu hakkında da bilgi verebilecek bir konuma sahiptir.

Bu çalışma Kemal Tahir’in Türk roman kanonu içerisindeki konumunu sorgularken, kanon oluşum süreci hakkında da yorumlar geliştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Kemal Tahir, Türk Romanı, İdeoloji, Roman Kanonu.

KEMAL TAHİR IN THE FACE OF CANON OF THE TURKISH NOVEL

Abstract

The process of conveying the literary work to the reader and its evaluation cannot be explained by only the processes between the author and the work. There is a social environment which has occurred regardless of the author and the work and therefore the work is included in this environment after it is published. There are some directing concepts between the work and the reader at this stage. Reputability of the author and his/her environment, competence of the work, opinions of the critics, social, political and economical structure, dominating cultural authorities and many other factors create a “canon” literally.

* Bu makale, Ankara Yıldırım Beyazıt Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Kemal Tahir Romanlarının Edebiyat Sosyolojisi Açısından İncelenmesi* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr.; Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., İnsani ve Toplum Bilimleri Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahimtuzer@yahoo.com.

*** Öğr. Gör. Dr.; Kilis 7 Aralık Üniversitesi, M. R. Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, hukumster@gmail.com.

Kemal Tahir is an author who has sparked a debate in the Turkish novels not only for the content of his works but also for his relations with canonical structure. His efforts to find the ore of the Turkish people in his works resulted in discussions on “Turkish novel”. Conflicting with the ideological methods in Turkey in these discussions, Kemal Tahir has also a position to provide information on the formation of Turkish novel canon in this regard.

This study questions the position of Kemal Tahir within the Turkish novel canon and aims to develop interpretations on the formation process of the canon.

Keywords: Kemal Tahir, Turkish Novel, Ideology, Novel Canon.

1. Kanon ve Türk Edebiyatı

Kanon sözcüğünün ses ve anlam olarak Türkçede ilk çağrıştırdığı kavram kanundur. Anlamsal olarak “kanun” sözcüğü ile bağlantılı olarak Türkçeye yerleşen kelimenin asıl anlamı dinîdir. Başlangıçta kilisenin çıkardığı kural, kanun ve yönetmelikler anlamında kullanılan kanon sözcüğü, dinî bir kavram olmanın verdiği kuvvetle gelenek ve mevcut durumun oluşturduğu hâkim ve baskıcı söylem ile bağ kurar. Bu bağlantı üzerinden edebiyat için de kullanılmaya başlayan sözcük “herhangi bir otoritenin ya da otoritelerin kutsadığı iyi yazarlar listesi ve buna eklenecek isimlere verilen onay ya da izin” (Parla, 2004: 51) anlamında edebiyat içerisinde özgün bir yer kazanır. Kanon sözcüğü, tıpkı türlerin evriminde olduğu gibi, bir yandan bir yazar veya yazar çevresinin yazdıklarına uzlaşi kazandırırken öte yandan kanona dâhil olma girişiminde bulunan yazarların yarattığı baskıyla uzlaşiyı kıran bir yapıya sahiptir. Bir yandan üzerinde uzlaşılan listelerin tekrarı söz konusu iken öte yandan eski listelerin tekrar gözden geçirilerek yeni yazarların kendisine listede yer bulmasını sağlayan bir havuz gibi düşünülebilir.

Kanon, ilk bakışta belirli bir odağın beğenisine göre şekillenen estetik ölçütlere dayalı olarak oluşma izlenimi verir. Fakat bugünün dünyasında yazılmış yüzlerce kitabı okumaya bir ömür yetmeyecektir. Bu sebeple nitelik ve ilgilere göre okuyucunun bir seçim yapması neredeyse mecburidir. Sözü geçen seçkinin kriterlerinin belirlenmesinin de bir insan ömrüne yetmiyor olması, kriterlerin kişiden kişilere aktarılmasına ve sosyolojik bir boyut kazanmasına neden olur. Sosyal süreç içerisinde oluşan bu doğal seçim süreci, ideolojik ve sosyolojik boyutlar kazanır. Bundan dolayı kanonu “baskın sosyal grupların, eğitim kurumlarının, eleştiri geleneklerinin, ideolojik odakların, statükoyu temsil eden devletin ve hatta modern dönemde reklam ve propaganda çalışmalarının” (Bloom, 2014: 23) belirlediği fikrin ortaya çıkmıştır.

Kanonun oluşum süreci sadece toplumsal şekillenmelere göre belirlenmeyebilir. Örneğin Harold Bloom, *Etkilenme Endişesi* adlı eserinde etkilenme fikrini kanon üzerinde uygulayarak, yazarlar arasındaki düşünsel halef-selef ilişkisine dayalı psikanalitik bakış açısını

edebiyat kanonu için uyarlamıştır. Fakat Bloom'un bu uyarlaması, toplumsal ve sosyolojik verilerden ziyade bireysel ve estetik göndermelerle işler.

Bugünün dünyasında kanonun kaba ve dar anlamlı bir kullanımı vardır. “Bu anlam tümüyle siyasî ya da doktrineldir. Zhdanov, Mao ve Hitler'in oluşturmaya çalıştığı kanonlar bu çerçevede düşünülebilir.” (Parla, 2004: 52) Elbette ki yapay bir süreçle oluşan bu baskıcı kanonların edebiyat araştırması için çok önemi yoktur. Fakat “ideolojik, epistemolojik olarak oluşan kültürel iklim, dönem ruhu, dünya görüşü, kültürel ve siyasî ortam, egemen estetik ideoloji gibi faktörler kanonun oluşmasında büyük etkiler taşır.” (Parla, 2004: 52)

Murat Belge, Osmanlı şiir kanonunun siyasî yandaşlık ilkesine göre belirlendiğini söylerken, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Tevfik Fikret ve Nazım Hikmet gibi yazarlar ve şairlerin muhalif olmaları dolayısıyla sürekli kanon dışında tutulma girişimlerine karşın kendilerini dayattıklarını söyler. Bu otorite kaynaklı kanonlaştırma sürecinin dönemlere ve otoritenin el değişimine göre, İttihatçıların, Millî Edebiyatçıların ve Atatürk'ün yakın çevresi üzerinden ilerlediğini ifade eder (Belge, 2004: 54-59). Behçet Kemal Çağlar, Yakup Kadri, Falih Rıfkı Atay, Kemalettin Kamu gibi yazar ve şairlerin Atatürk'le ve Kemalizm'le olan ilişkileri düşünüldüğünde Belge'nin çok haksız olmadığı düşünülebilir. Fakat asıl ironik olan, Murat Belge'nin de dâhil olduğu Marksist edebiyat çevresinin Kemal Tahir karşısında takındıkları ötekileştirme tutumudur.

2. Kemal Tahir ve Türk Roman Kanonu

Roman kanonunun oluşmasında iki temel itici gücün olduğu söylenebilir. Bu itici güçlerden birincisi; yazarın kendisinin oluşturduğu estetik değerlerle, yerleşik kanon içerisinde yer arama çabasıdır. Bu durumda söz konusu olan ölçütlerin edebî bir tarafı vardır. İkinci güç ise daha çok eleştirmenlerin, hâkim siyasi ve ideolojik atmosferin oluşturduğu dış etkiler olarak açıklanabilir.

İlk açıdan bakıldığında Kemal Tahir'in Nazım Hikmet etkisinde yazdığı hapishane romanlarında, kendi dönemindeki toplumcu romanla yazınsal bir mücadeleye girmedeğini söylemek mümkündür. Yazarın kanona girişi, hâlihazırdaki toplumcu gerçekçilik anlayışının çitasını yükseltme isteği ile vuku bulur. *Esir Şehrin Mahpusu*, *Namusçular*, *Kelleci Memet* gibi romanlarda klasik Marksist şablonun neredeyse kusursuz ifadesi söz konusudur. Böylece Kemal Tahir, ilk etapta yerleşik Marksist değerlerle çelişmeyen ve bu değerlerin olgun estetik seviyesindeki eserleri ile kanona girme teşebbüsünde bulunur. Marksist manada oluşturulacak bir kanon için burjuva romanının bireysel yönelimli tavrı, öncelenen bir konumda değildir. Zira Proust, Kafka, Musil gibi yazarların eserleri bireyin dramını anlattığı için Marksist

eleştirmenlerce çoğunlukla olumlu bulunmaz. Bu bağlamda devrimci edebiyatın özellikleri genel itibarı ile bir önyargı olarak başlangıç döneminde Kemal Tahir’de bulunur.

Kemal Tahir’in kanon içerisindeki yerini belirleyen esas durum, romancılığı süresince yaşadığı gelişim ve değişim sürecidir. Bu sebeple yazarın kanon içerisindeki yerinde de değişiklikler takip edilebilir. Kanona soldan giriş yaparak Marksist edebiyat çevresi içerisinde kendine yer arayan Kemal Tahir’in özellikle *Devlet Ana* romanından sonra sol kanon içerisinde dışlanma çabası göze çarpar.

Kemal Tahir’in Türkiye’de sol kanonu oluşturan akademik ve eleştirel çevreden ve eleştirmen çevresinden dışlanmasının esas nedeni romancılığı süresince edindiği birikimi Marksist anlayış doğrultusunda sınırlamayışıdır. Marksist roman teorisine göre “roman kahramanı başlangıçta bilgisizliği, deneyimsizliği, masumiyeti nedeniyle gerçeklik hakkında yanlış inançlar besler, daha sonra geçirdiği deneyimler sonucu bu yanılsamadan uyanır. Sınıf ayrımının, paranın büyük rol oynadığı burjuva dünyasının kirliliği ve pis gerçekliğini öğrenir. Bu bilinçlenme ve olgunlaşma süreci gerçeki bir anlamda kişiseldir ama yazarın yansıttığı gerçeklik toplumsaldır. Kimi zaman yazarın tavrı eleştireldir ve ilerici bir yönü vardır.” (Moran, 2012: 185-187) Kemal Tahir, toplumun dramını işlemek istediğinden tarihî olarak kırılma zamanlarına odaklanır ve bu sayede bireylerin silikleştiği toplumun macerasının ön plana çıktığı kurgular inşa eder. Toplumun dramı karşısında silikleşen roman kahramanlarının, “kişisel dramsız toplum dramı”na neden olduğu düşüncesi, Marksist kalıplara uygun bir roman örgütlemesi sağlayamadığından; sol kanon Kemal Tahir’i, düşünürlüğüne romancılığına engel olması ithamıyla dışlar.

Sol kanonun Kemal Tahir’i dışlama nedenleri sadece teknik açıdan tip problemi ile sınırlı kalmaz. Romanların içeriği de bu tartışmaların çıkış noktalarıdır. *Devlet Ana*’da Osmanlı Devleti’nin kuruluşu, *Bozkırdaki Çekirdek*’te, Köy Enstitüleri, *Yol Ayrımı*’nda Serbest Fırka deneyimi, *Rahmet Yolları Kesti*’de devrim ve şiddet, *Kurt Kanunu*’nda İzmir suikastı üzerine yoğunlaşan konuların her biri Türk sol kanonunun ideolojik olarak Kemal Tahir’le çatıştığı noktalardır.

Türkiye’de roman kanonunun oluşmasında doğal süreç olarak toplumsal faktörlerin doğrudan etkisi oldukça sınırlıdır. Çünkü roman Osmanlı toplumunda doğal sosyal süreçlerle ortaya çıkmamıştır. Bu sebeple kanonun belirlenmesinde belirli zorunluluklar veya siyasî etkiler daha kuvvetli bir rol edinir. Roman türünün ilk örnekleri, toplumun tepkisini ölçmek için karşılaştırılacak diğer örnekler olmadığı için zorunlu olarak kanona dâhil edilmek zorundadır. Namık Kemal’in, Recaizade Mahmut Ekrem’in, Halit Ziya’nın edebiyat kanonunun içindeki

konumları teklikleri ya da ilk örnekler oluşları nedeni ile zorunluluktur. Millî Edebiyat'la birlikte ideolojik bir seçime doğru ilerleyen roman kanonu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu etkiyi sükût suikastları ve yok sayılmalarla açığa çıkarır. Sonraki yıllarda Türkiye'de Marksist eleştiri geleneğinin egemen estetik ideoloji olması ile birlikte oluşturulan kanonlarda sol kültürel mahfillerin otoriter tavırları göze çarpar. Kanon içerisine girme girişimleri bu sebeple hâkim otoriter yapıyı kırma girişimlerinde bulunurken çoğunlukla muhalif bir konumda bulunmak durumundadır.

Siyasî iktidarlara karşı kanonların içerisinde barınmanın kesinlikle muhalif olmayı gerektirdiği düşüncesi; kısmen Tefik Fikret, Nazım Hikmet gibi şairlerde şiir üzerinden gözlemlenebilir. Fakat kanonu belirleyen ideolojik grubun güçlenmesi, kendi içerisindeki yeni girişimlere karşı da mevcut durumu koruma gayretini de beraberinde getirir. Bunun en açık örneği toplumcu gerçekçi romancılar içerisinde, Kemal Tahir'in –özellikle fikrî değişimlerinden sonra- Yaşar Kemal, Orhan Kemal veya sağ çevreden gelen Tarık Buğra'ya göre daha az “görülmesidir”. Bu “daha az görülmenin” Fethi Naci tarafından açıkça ifadesi veya “*Beş Romancı Tartışıyor*” açık oturumunda Orhan Kemal ve çevresinin Kemal Tahir'i sıkıştırma gayreti; kriterlerin edebiyat ortamlarında dahi ideolojik önyargılarla işlediğinin göstergesidir.

Kanon içerisinde Kemal Tahir'in kendisine açtığı yer toplumcu gerçekçilik alanı içerisinde. Bu alanda Kemal Tahir'den önce var olan romancı Sabahattin Ali'dir. Estetik ve ideolojik manada Kemal Tahir toplumcu gerçekçi kanon içerisine dâhil olurken Sabahattin Ali ile -estetik manada- herhangi bir çatışmaya girmemiştir. Daha çok kanonun çerçevesini genişleterek kendine açtığı yer, aynı zamanda onun toplumcu gerçekçi Türk romanına getirdiği özgün değerleri de gösterir. Zaten yazarın ilk köy romanları olan *Sağirdere* ve *Körduman*'ın kurgusunda ve tekniğinde köy romanını tehdit eden özellikler yoktur. Daha sonraki süreçte yayınlanan Yediçınar Serisindeki cinselliğin ve ekonomik yapının yansıtılışı, Kemal Tahir'deki değişimlerin öncülleri olarak göze çarpar¹. Bu noktada toplumcu gerçekçi yazarlardan bazılarının (Mahmut Makal, Orhan Kemal gibi...) Kemal Tahir'in kanonun çerçevesini genişletme girişimine tepki göstermeleri dikkate değerdir. Bu yazarlar Kemal Tahir'in estetik olarak kanon içerisinde var oluşuyla ilgili bir çatışmadan ziyade, o günün ideolojik yapısının çerçevesini belirlediği ve kendi yerlerini garanti altında tuttuğu yapının bozulmasına karşı direnç gösterir. Bu noktada estetik olarak Kemal Tahir'in kanonik mücadeleye girdiği tek

¹ Nazım Hikmet ile mektuplaşmalarında Nazım Hikmet, sıklıkla Kemal Tahir'in Çıplak *İnsanlar* adlı bir roman yazdığından bahseder. *Çıplak İnsanlar* yayınlanmamış olmasına rağmen mektuplarda Kemal Tahir'in hapisaneyeye konu olan romanlarının çekirdeği olduğu hissini veren saptamalar vardır. Bu sebeple *Karlar Koşusu*, *Namusçular*, *Kelleci Memet* gibi romanlar yayınlanma sırasına göre geç dönem romanları gibi görünmelerine karşın aslında Kemal Tahir'in ilk roman yazma girişimlerinin örnekleri olarak kabul edilebilir.

yazarın Yaşar Kemal olduğu söylenebilir. Her ne kadar kendisi aksini söylese de *Rahmet Yolları Kesti* edebi anlamda *İnce Memed*'e karşı yazılmıştır.

İdeolojik açıdan bakıldığında Kemal Tahir'in sol kanon içerisinde dışlanışının daha çok eleştirmenler vasıtasıyla yapılmaya çalışıldığı söylenebilir. Kemal Tahir'in sol çevreden dışlanışı, Türk solu ile bazı noktalarda ortak düşünmemesi nedeniyledir. Dönemin eleştiri çevresinin bu farklılığı cezalandırma çabası Kemal Tahir'in kanon dışına itilme çabasıyla paralel ilerleyen bir süreç olarak algılanabilir. Kemal Tahir'in sol içerisindeki bu ötekileştirilmiş konumu, Doğu-Batı ekseninde Doğu veçhesini savunma gayreti ile düştüğü yalnızlık dolayısıyladır. Bu sebeple sol eleştirel çevre; onu sağcılaşmak, Osmanlıcılık yapmak gibi nedenlerle kanon dışına itmeye gayret eder.

Kemal Tahir'in edebî anlamda yazmaya başladığı ortam, dönemin resmi kanonunu ifade eden Kemalist yapının etkisinin sürdüğü bir ortamdır. Bu sebeple yazar, yerleşik kanonu kırma girişimde bulunan, muhalif konumdadır. Türkiye'de Marksizm'in Kemal Tahir'in yaşadığı dönem itibari ile adının anılması dahi sanatçıyı muhalif olma konumuna itmek için yeterlidir. Onun muhalifliğinin ilk nüveleri Kerim Sadi ve Sarı Mustafa çevresi ile tanışması ile başlamıştır. 1938 yılında kardeşi Nuri Tahir, Nâzım Hikmet, Hamdi Alev, Emine Alev, Hikmet Kıvılcımlı, Fatma Nudiye Yalçı, Kerim Korcan, Mehmet Ali Kantan, Seyfi Tekbilek ve Hüseyin Durugün'le beraber “askeri isyana tahrik ve teşvik” suçlaması ile yargılanması sebebiyle muhalifliği resmîleşmiştir (Berksoy, 1974). Hapse girmesinin nedeni, donanmadaki kardeşi Nuri Tahir'e Sabahattin Ali'nin kitaplarını götürmesidir.

Hapishane yıllarında Nazım Hikmet'le dostluğu onu bir hikâyeci olarak Türk edebiyatına sokmuştur. Bu vesile ile Türk kanonuna soldan bir giriş yapan Kemal Tahir'i Nazım Hikmet, adeta yazdığı şiirin roman veçhesini inşa etmekle görevlendirmiştir. Bu sağlam referans onun Marksist edebiyat kanonundaki yerini sağlamlaştırmıştır. Daha sonraki dönemde Kemal Tahir'in sol kanonun tamamen dışına atılmamasının nedeni de Nazım Hikmet referansı ve Komünistlik suçuyla hapishanede kaldığı yıllar olduğu düşünülebilir².

Nazım Hikmet, Kemal Tahir'in 1940-41 yıllarında gazetede tefrika halinde yayınlanan *Göl İnsanları* kitabı için 7 Mayıs 1941'de yazdığı mektubunda “Hiç endişe etme, *Göl İnsanları*

² *Beş Romancı Köy Romanı Üzerine Tartışıyor* adlı açkötürümde Kemal Tahir'i kıyasıya eleştiren Orhan Kemal'in Kemal Tahir'e hürmetini belirtirken kullandığı “Kemal Tahir bu kadar uğraşmış bir adam bir mesele için. Tavuk çalmaktan yatmamış, hırsızlıktan yatmamış, birader. Hürmetim, saygım ondan.” Sözü Türk solu içinde Kemal Tahir'in fikirlerinin aykırı olmasına rağmen saygıyla anıldığının göstergesidir. Zira Kemal Tahir'in hapishaneyeye girmesinin nedeni “Komünistlik”tir. Kemal Tahir, bu bağlamda Türk solu için kendini ve özgürlüğünü feda etmiş biridir. Bu yüzden söylediklerinin kendine ait bir özgül ağırlığı vardır.

Türk edebiyatının en güzel dört hikâyesi olarak kalacaktır.” diyerek aslında onu kanona dahil etmektedir. Mektuplarda Nazım Hikmet, Kemal Tahir roman ve öykülerine çoğunlukla övgü dolu ifadelerle yaklaşır. Onun Türk köylüsünün ilk realist yazarı olduğunu vurgular. Fakat özellikle cinsi münasebetlere fazlaca yer verilmesi, ilk romanlarda görülen “muhavere” tekniği ve tip kavramı Nazım Hikmet’in eleştirilerinde büyük yer kaplar (Hikmet, 1975: 147). Kemal Tahir’in bu süreçle birlikte sonradan Fethi Naci’nin davranışlarını da açıklayacak bir yükün altına girdiği düşünülebilir. Fakat Kemal Tahir’in Fethi Naci’ye verdiği cevapta da görülebileceği gibi Kemal Tahir, kanondaki yerini Nazım Hikmet’e borçlu değildir. Bu konumu zaman zaman Nazım Hikmet’in temsil ettiği çevreyle çarpışarak var ettiğini Harold Bloom’un “Etkilenme Endişesi” süreci ile de açıklamak mümkündür. Bloom’a göre bir sanatçı kanon içinde kendine yer açmak istiyorsa poetik manadaki babasını –yani etkilendiği ana kaynağı- öldürmek zorundadır (Bloom, 2008). Kemal Tahir’in kendini kanona dayatma süreci içerisinde Nazım Hikmet’le olan halef-selef ilişkisi bu bağlamda düşünülebilir.

Kemal Tahir’in Esir Şehir serisindeki kahramanı Kamil Bey’in dönüşüm süreci Kemal Tahir’in selefine bakışının değişim sürecini de göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu değişim üzerinden Fethi Naci’nin Kemal Tahir’le olan polemikleri de kanona müdahale bağlamında düşünülebilir.

Düşünsel manada Kemal Tahir’i Türkiye’deki diğer Marksist yazarlardan ayıran ve ona özgünlük kazandıran durum, Marksizm’e ve genel anlamda Türk soluna karşı da muhalif olabilmesidir. Ona göre Marksizm bir düşünce tarzı olarak ömrünün sonuna kadar vazgeçmeyeceği bir arayıştır. Fakat Türkiye’nin problemlerinin Batı’dan kalıp hâlinde alınmış düşünme biçimleri ile asla çözülemeyeceğini ve Türk solunun takip ettiği Marksist kalıpların eskidiğini savunur.

Kemal Tahir’in gerçeğin değişkenliğini algılama süreci mensup olduğu sol çevre tarafından iyi karşılanmaz. Bir gerçeklik arayışından ziyade ideolojik nedenlerle yapılan eleştiriler oldukça sert ve tehditkâr tondadır. Bu çevrelerdeki kimilerine göre “ileriye yönelen gelişmelere çelme atan bir gerici, kimilerine göre sol gösterip sağ vuran bir dönektir” (Sevim, 2004: 67).

Kemal Tahir’in tüm bu tartışmaların odağında romanlarının bulunması onun sanatçı kişiliği ile düşünür kişiliğinin kesiştiği noktada tartışmaların açılmasına olanak tanır. Bu sebeple Kemal Tahir; yaşamı, romanları ve ideolojik yönelimi ile Türk sosyal yapısının köklerinin araştırılması için bir kapı niteliğindedir. Yine bu durum müdahaleleri de bünyesine dahil ederek ilerleyen kanon oluşum süreci hakkında bize önemli veriler sunar. Bu bağlamda Kemal Tahir’in

çabası bir anlamda Türkiye'nin ruhuna nüfuz etmeye yönelik bir hamledir. “Türk romanı yazılabilir mi, yazılırsa nasıl bir roman olmalı?” sorusuna cevap araması, onu yerli kaynaklara yönlendirir. Özellikle *Devlet Ana*'yı yazarken bin sayfanın üzerinde yekûn tutan notlar oluşturması, Osmanlı dönemi tarihlerinden yararlanması (Naima, Aşıkpaşazade, Peçevî tarihleri gibi) Çorum ağzından ve dönemin Türkçesinin özelliklerinden yararlanması dil ve tarih bilinci açısından yerliliği ön plana aldığına göstergesidir. Yazarlık çabası bu tür bir yerlilik isteği üzerine kurulmuşken o, sürekli ideolojik tutumu ve görüşleri üzerinden eleştirilmiştir. Özellikle Yaşar Kemal'in *İnce Memed* (1950) eserinden sonra yazdığı *Rahmet Yolları Kesti* (1957) Türk solu ile yerli bir sosyalizm peşinde olan Kemal Tahir'in arasını açar. Yaşar Kemal'in statüko ve devlet karşısında özgürlük ve kahramanlık mitini birleştirdiği *İnce Memed* tipi, Kemal Tahir için klişe bir kahraman yaratma çabasıdır. Nitekim Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti* romanında eşkıyalığın siyasî bir simge olmadan önce ahlaki olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Lirik düşünme biçiminden ziyade gerçekçi bir bakışla yasa dışılığın ve kural tanımazlığın ahlaki bir problem olduğunu tüm romanlarında ifade etmesinin teknik açıklamasıdır. Kemal Tahir, devlet kavramını yazılı bir kurallar manzumesi ile sınırlanmış olgudan öte, insanların ahlaki olarak iyi ve doğru saydıkları kavramları koruyan ve düzenleyen ortak bir akıl olarak düşünür. Kemal Tahir'in savunduğu devlet düşüncesi bu bağlamda statüko değil kültürel bir varlık alanıdır. Fakat Türk solu bu tavrın Marksist anlayışla uzlaşmadığı düşüncesi üzerinden Kemal Tahir'e cephe almıştır. Bu sebeple devletle ilgili düşüncelerinin okuyucu nezdinde bulunduğu karşılık Kemal Tahir'i kanonun içine doğru çekerken ideolojik karşıtlarının çabası da onu kanon dışına iter.

3. Romanda Hesaplaşma ve Kemal Tahir

Kemal Tahir'in ideolojik yönelimlerine bağlı olarak, Marksist olmasına rağmen Türkiye solu için kanon içinde olmasından rahatsızlık duyulması, ayrıksılığı ve yerliliği ile ilgilidir. Bu yerlilik sol kanondan dışlanmasına neden olurken Türk sağ tarafından da kabullenilmesini sağlayamamıştır.

Kemal Tahir'in bir anlamda kendi emeği ile var ettiği bir edebiyat ortamı vardır. Edebiyat çevrelerinde “Tahirîler” olarak bilinen bu çevre, dönemin sol çevrelerinin yok saymaya çalıştığı Kemal Tahir'i bazen abartılı övgülerle dolaşımda tutma işlevi de yüklenir. Halit Refiğ, Selahattin Hilav, Hulusi Dosdoğru, Hulki Aktunç, Tahir Alangu, İsmet Bozdağ bu isimlerden bazılarıdır. Bu çevrenin Kemal Tahir'e yakıştırdıkları Türk romanının Dostoyevski'si ve Joyce'u ifadeleri ona duydukları sevginin derecesini gösterir niteliktedir. Bu çevrenin bilinen simalarından biri olan Naci Çelik Berksoy, *Romanda Hesaplaşma* kitabında

Kemal Tahir'in Türk roman kanonundaki yerini sorgularken bir yana Kemal Tahir'in eserlerini, diğer tarafa daha çok toplumcu gerçekçi romanlar olmak üzere Türk roman kanonunu koyar. Kitapta Berksoy, 1945'e kadar Türk roman yazarlarının Türk insanından haberi olmadığını ve Batılılaşma yanlığıyla büyük şehir aydınını bizim insanımız olarak telakki ettiklerini belirtir. Bu bakışla Halit Ziya'yı ve Mehmet Rauf'u 'gerçekçilik' ve 'doğacılık' akımına tutsak olup kendilerine romansal tabanı hazırlayan tarihî dönem sona erince roman yazamadıkları dolayısıyla eleştirir. Hüseyin Rahmi'yi de 'Tutuşmuş Gönüller'deki sosyalist kahramanı vesilesi ile Türk halkı ile alay etmekle itham eder. Türk halkını anlamamak, onun cevherinin farkında olmamak düşüncesi üzerinden ilerleyen hesaplaşma Millî Edebiyat ve erken dönem Cumhuriyet romanları için aynı sert eleştiri dozu ile ilerler. Hesaplaşılın yapı, Millî Edebiyat dönemi sanatçılarından Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri gibi yazarların oluşturduğu roman ortamıdır. Hesaplaşılın düşünme biçimi de bu yazarların roman ve insan telakkisidir. Bu telakki, gerçekçilik taşımayan ve bu yüzden büyük şehirden köye atlayamamış bir insan profilinin yapay yansıtıcısıdır. Berksoy'a göre, Halide Edip siyasî konjonktüre göre yazan tutarsız bir yazardır. Romanlarındaki tutarlı tek yön hepsinde sezilen gizli Amerikan hayranlığı ve abartılı Batı feminizmidir. Berksoy, özellikle Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*'si üzerinden bu kuşak romancılarının, Kemalizm ve Batılılaşma kışkırtıcılığında verdikleri eserlerle Türk toplumunun gerçekliğinden uzaklaşıp elitist ve sloganik bir söyleme Türk romanını kurban ettiklerini ifade eder.

Berksoy, köy romancılarının ve Marksist ekolün oluşturduğu kanonla da Kemal Tahir'i yüzleştirir. Bu yüzleştirmede, Yaşar Kemal'i Batı'dan aldığı düşünceleri naturalist bir eğilimle Türk toplumuna adapte etmekle, Orhan Kemal'i sadece olumlu tipler ve kötü yola düşmüş küçük insanı anlatarak üzerine düşen devrimci ödevi yerine getirdiğini sanmakla suçlar. Yaşar Kemal'in *Ağrı Dağı Efsanesi*, Fakir Baykurt'un *Tırpan* romanı, Mehmet Seyda'nın *Yanartaş* romanı, Melih Cevdet'in *On Emir* romanı; Kemal Tahir'in Yediçınar serisi ve *Devlet Ana*'sı ile karşılaştırılırken Kemal Tahir'in bahsedilen romancıların düştüğü hatalardan hiçbirine düşmeyerek, tarihî kökleri ile Türk insanının cevherini keşfettiği savıyla sonlandırılır (Berksoy, 1971). Kitapta gözle görülür bir biçimde Kemal Tahir'in yüceltilmesi mevzu bahis olmasına rağmen, Türk insanı merkezinde bir eleştirel bakış geliştirildiği için, eleştirilerin doğrudan sosyolojik düzlemde yapıldığı söylenebilir. Bu durum Kemal Tahir'in sosyolojik okumaya sonuna kadar olanak tanıyan bir romancı profili yarattığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu özellik Türkiye Defteri Dergisinin Kemal Tahir için çıkardığı Nisan 1974 sayısında Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, Tektaş Ağaoğlu, İsmet Bozdağ gibi yazarların yazdığı yazılarda da benzer şekilde görülür.

Cemil Meriç'in *Romanda Hesaplaşma* için yazdıkları, hem Kemal Tahir'in niteliğinin abartılı övgüler arasında kaybolup gitmemesi, hem de kanon içindeki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir: "Bir neslin yüz akıdır Kemal Tahir. Türk düşüncesine ufuklar açmıştır. Türk romanının en yiğit, en güçlü, en büyük temsilcisidir. Belki de çağdaş romanın demeliydim. Ama bu hakikati belirtmek için ölülerimizi kılıçtan geçirmeye ne gerek vardı" (Meriç, 2016: 343-344).

4. Beş Romancı Tartışıyor: Köy Romanı Kanonu Karşısında Kemal Tahir

Özellikle *Devlet Ana* romanının yayımlanmasından sonra Kemal Tahir'e yöneltilen eleştiriler, bir cephenin ortak hissiyatıdır. Ortaya çıkan polemikler, Kemal Tahir ve dönemin sol tandanslı yazarları arasında Marksizm'in anlaşılması hususunda başlar. Bu tartışmanın yoğunlaştığı noktalar "Beş Romancı Köy Romanı Üzerine Tartışıyor" adlı açikoturumda net bir biçimde gözlemlenebilir. Tartışma, özellikle tip ve karakter meselesi üzerinden dönemin sosyolojik yapısını ortaya çıkarabilecek estetik ve roman odaklı bir özellik taşır. Kemal Tahir'in sanat ve sosyalizm konusunda, dönemin diğer solcu yazarlarından farklı düşündüğünü ortaya koyar. Fakir Baykurt, Orhan Kemal ve Mahmut Makal'dan oluşan grup, açık oturum boyunca ağzı birliği etmişcesine Kemal Tahir'in söylediklerine karşı çıkmışlar ve fırsat buldukça yazarı köşeye sıkıştırmaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan durum köy romanının tartışılmasından çok herkes gibi düşünmeyen bir yazara haddini bildirilme tavrıdır (Sevim, 2004: 66).

Tartışmanın başlangıcında Orhan Kemal, temsil ettiği grubu ve niyetini belli eden bir konuşma yapar:

"... Açık konuşayım, şöyle bir rivayet var. Kemal Tahir'in romanları köyde yaşamadığı için, köyü görmediği için, nazari yazılmış intibabını veriyormuş... Aynı sanatı yapan iki kişi olarak sanat sahasında rakibiz ve birbirimizle çekişme halindeyiz" (Tükel, 1960: 10-11).

Orhan Kemal, bu ifadeden sonra Fakir Baykurt'un köyü gerçekçi bir biçimde anlattığını ifade ederek tarafını net olarak belirler. Yazarın ilk izlenimlerini 0-6 yaş arasında edindiğini bu aşamada köyü görmemiş bir yazarın köyü anlatamayacağı savını ileri sürer. Bu mesele, Orhan Kemal ve Fakir Baykurt'un Kemal Tahir'i sıkıştırma noktası olur. Kemal Tahir, bu soruya romanda bireyin dramını odağa alan ayrıntılı bir cevap verir. Bu cevaba Talip Apaydın olumlu tepki verir fakat Fakir Baykurt ve Orhan Kemal, durumu kişiselleştirerek Kemal Tahir'e oldukça kırıcı saldırılarda bulunurlar:

Orhan Kemal: Kemal Tahir'in en az konuşacağı, saha... Ben babayım çünkü (Kemal Tahir'e) Sen baba değilsin!

Kemal Tahir: (Kahkaha ile) Senin babalığın kaç para eder, Goriot Baba'nın yanında yahu...

Orhan Kemal: Ne demek? Sen bana bak, öyle değil yooo... Senin tesirinde budalalar da bu kitabı tavsiye ettiler....

...

Fakir Baykurt: (Kemal Tahir'e) Sizin baba anlayışınız edebiyat kitaplarından, romanlardan

Orhan Kemal: Nazari, nazari... (Tükel, 1960: 19-20).

Kemal Tahir, bu sataşmalara Balzac ve Dostoyevski'nin romancılıkları üzerinden verdiği cevaplarla, kişiselleştirmeden cevaplar. Karşı bir hamle olarak olumlu tip yaratma problemine ve Marksist edebiyatın parti edebiyatına dönüşme durumuna konuyu getirir. Zira Orhan Kemal'in eleştirilerinden biri de Fethi Naci'nin de ifade ettiği Kemal Tahir'in Yedi Çınar Serisinde yarattığı kötü köylü tipleridir:

Orhan Kemal: Bize ne lazım? Aydınlık, ileri; kötülüklerle, deliliklerle, alçaklıklarla, bayağılıklarla, mücadele edecek aydın tipler lazım... Bilhassa Kemal Tahir'e bunu hatırlatıyorum...(onun Köyün Kamburu'nda) frengililerle uğraştığına şaşıyorum. Kemal Tahir'den ben, aydınlık, ileri, yurdumu ileriye götürecek olumlu tipler istiyorum (Tükel,1960: 29-30).

Kemal Tahir'e göre Marksist edebiyatın bir dönem düştüğü halkı kusursuz gösterme ve yarattığı kahramanı sevmek zorunda olma düşüncesi, esasında Marksizm'in edebiyatı ideolojik bir araca indirgeme girişimi ile ilgilidir. Kemal Tahir bu eleştirilere hem Türk halkını hem de kendi gerçekçi kahramanlarını savunacak şekilde bir cevap verir. Sosyalist gerçekçiliği, romanda ille de olumlu tip, olumsuz tip çatışması olarak şematik bir biçimde algılayan Jdanov'cu düşünce ona göre yenilmiştir (Dosdoğru, 1974: 384). Ayrıca Batı'nın çarpıtılmış Hümanizma anlayışının içeriği bilinmeden Türkiye'de kullanılışı ile bu konu hakkında bağlantı kuran Kemal Tahir, ilginç bir biçimde eşitliğe de karşı olduğunu mantıksal dayanakları ve Dostoyevski'den aldığı alıntı ile açıklar. Kusursuz tip yaratma girişimlerinin, Türk aydınının ve romancısının halkına yabancılaşma örnekleri olduğunu ifade eder:

Dostoyevski, 'İnsanları toptan sevmek alçaklıktır.' gibisinden bir söz eder. Bu yargı (insanı kusursuz gösterme eğilimi) namuslu insanla namussuzu, ihanet edenle etmeyen ayırmama zavallılığındandır. Bütün insanları sevdiğini ileri sürmek, sevilmesi gereken namuslu adamların sevgi payına; hiç de hakları olmadıkları halde namussuzları ortak etmektir (Dosdoğru, 1974: 66).

Tartışmanın devamında Türkiye’de köy romanı kanonu üzerine düşünceler tartışılır. Kemal Tahir tartışmanın dışında tutulmaya çalışılırken, o, “*Yaban*”la başlayarak oluşan köy kanonunun resmi ideolojinin sözcülüğünü yapıp olumlu tip oluşturma kaygısıyla gerçekçilikten uzaklaşıldığını ifade eder.

Orhan Kemal ve Fakir Baykurt’un Kemal Tahir’i köylü olmayışı üzerinden köy edebiyatı kanonu dışına itmeye çalışmasının önündeki engeli yine Orhan Kemal’in kendisi belirtmek zorunda kalır. Açıkoturumda Kemal Tahir’i kıyasıya eleştiren Orhan Kemal’in Kemal Tahir’e hürmetini belirtirken kullandığı “Kemal Tahir bu kadar uğraşmış bir adam bir mesele için. Tavuk çalmaktan yatmamış, hırsızlıktan yatmamış, birader, Hürmetim, saygım ondan.” (Tükel, 1960: 45) sözü Türk solu içinde Kemal Tahir’in fikirlerinin aykırı olmasına rağmen neden tartışılmaya değer bulunduğu göstergesidir. Zira Kemal Tahir’in hapisaneyeye girmesinin nedeni “Komünistlik”tir. Kemal Tahir, bu bağlamda Türk solu için kendini ve özgürlüğünü feda etmiş biridir.

5. Fethi Naci ve Eleştirinin Değişkenliği

Fethi Naci ile Kemal Tahir arasındaki eleştirmen romancı ilişkisinin değişiminin nedeni olarak iki ana sebep gözlemlenir. Bu sebeplerden ilki Kemal Tahir’in Nazım Hikmet’le ve onun çevresindeki Marksist grupla düştüğü fikir ayrılığıdır. Bu fikir ayrılığı sadece Marksist çerçeve ile sınırlı kalmamış, Kemal Tahir’in Millî Mücadele karşısındaki tutumu da sorgulanmıştır. Buraya kadarki sorgulamada kanonla ilgili bir dışlama eğilimi görülmezken Fethi Naci’nin bu değişimleri Kemal Tahir romanları üzerine yazdığı eleştiri metinleri içerisinde romanların niteliksizliğini göstermek için örnekleme, kanondan çıkarma ve cezalandırma yöneliminde olduğu intibasını yaratır.

Kemal Tahir’in yayımlanan ikinci kitabı *Esir Şehrin İnsanları* (1956) Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ile paralel ilerleyen kimlik değişiminin romanıdır. Üç kitaplık bir nehir romanının başlangıç kitabı olan roman, Tanzimat’tan beri süregelen yeni insan tasavvurunun, tarihî süreçle kesiştiği noktada ortaya çıkan bir kimlik bileşeninin romanıdır. Bu bileşen Kuva-yı Milliye hareketinin, milliyetçilik, Kemalizm ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin fikrî nüveleri ile birlikte düşünüldüğünde anlamını bulabilecek “millîcilik” kavramıdır. Millîcilik kavramı *Esir Şehir* serisinin tamamında kendini tipler ve bölümler vasıtasıyla gösterir. Serinin kahramanı Kamil Bey, dönüşümü ile Türk kimlik yapısının da dönüşümünü simgeler. Bu dönüşüm süreci romancının siyasî fikirlerindeki ve romancılığındaki değişimleri de ifade eder. Seri üzerinde Fethi Naci’nin eleştirel yazıları da bu değişimi takip eder. Başlangıçta sıkı Kuvva-yı Milliyeci olan Kamil Bey, Fethi Naci’ye göre, “aristokrat bir aydının, memleket insanlarını, memleket gerçeklerini tanıyarak devrimci bir aydına dönüşmüş hâlidir. Kamil Bey’in hâli, memleketin

hâlimden ayrı düşünülemez, incelenmez, gösterilemez, çünkü Kamil Bey'e biçim veren, artık memleketin hâlidir. Kemal Tahir romanında özel olarak aristokrat aydın Kamil Bey'le Millî Mücadele içindeki Türkiye'nin durumunu, karşılıklı ilişkilerini incelerken, genel olarak bireyle toplumun ilişkilerini ustaca sezdiriyor. İnsanların tarihlerini nasıl kendilerinin yaptıklarını, bunu yapmaya nasıl mecbur olduklarını bütün roman boyunca görüyoruz. Kamil Bey'in gelişmesi bir bakıma bu bilince varması oluyor." (Naci, 2012). Tarihî materyalizm ve Kemalist ulus devlet inşası modeli konusunda Kemal Tahir ile bu dönemde aynı doğrultuda düşünen Fethi Naci'nin görüşleri, *Esir Şehrin Mahpusu* romanındaki "Millîci Abi" (Kamil Bey) kişisi için de geçerlidir. Kamil Bey hâlâ kültürlü, sakin kolay kolay sinirlenmeyen, alçakgönüllü, övünülecek davranışlarını bile saklayan, onurlu, kendinden çok başkalarını düşünen (bu yüzden yedi yıla mahkûm olmuştur.)bileği güçlü biridir. Üstelik millîliği daha gerçekçi ve halktan yana bir boyut kazanmıştır. Hapishanede Millîci arkadaşı Ramiz'in karısına kötü bir söz söylenmesi üzerine koğuşun baskıcı ağasını döverek kahramanlaşmıştır. Aradan 15 yıl geçtikten sonra Fethi Naci'nin Kamil Bey ve yaratıcısı hakkındaki görüşleri oldukça farklılaşmıştır. Naci'ye göre, Kemal Tahir, 1956'da yayımlanan *Esir Şehrin İnsanları*'nda yarattığı Kamil Bey'in kişiliğini 1971'de yayımlanan *Yol Ayrımı*'nda -Nermin Hanım'a yaptırdığı açıklamalarla- değiştirmiştir. Bunu yapabilmek için de *Esir Şehrin İnsanları*'nın 1969'da yapılan ikinci baskısında birçok değişiklik yapmış, romanı neredeyse yeniden yazmıştır. "Kemal Tahir, sanki Kamil Bey'i bahane ederek bir başkasıyla hesaplaşmakta... Ben, bu 'başkası'nın Nâzım Hikmet olduğuna inanıyorum." sözleri Kemal Tahir-Nâzım Hikmet ilişkisindeki ideolojik farklılaşmanın eleştirilerde etkili olduğunun göstergesidir (Naci, 2012:243-256).

Kemal Tahir'in 15 yıl içinde *Esir Şehir* üçlemesiyle yaratmaya devam ettiği Kamil Bey karakteri, toplumsal değişimin kimlik üzerindeki etkilerini de karakter olarak bünyesinde barındırır. Başlangıçta Tanzimat dönemi aydınlarının işaret ettiği yeni insan modelinin tüm özelliklerini gösteren bir tip olan Kamil Bey'in hikâyesi, Cumhuriyet sonrasında büyük bir hayal kırıklığına dönüşür. Bu tipin romanlarda bir diğer muadili; *Hür Şehrin İnsanları*ndaki karakterlerdir. Kemal Tahir, başlangıçta büyük bir coşkuyla oluşturduğu Millîci tipi, daha sonra romantiklik suçlamasıyla âdeta öldürür. Fethi Naci'ye göre "romantik" suçlaması Nâzım Hikmet'e Kemal Tahir'ce yapılan bir göndermedir. *Yol Ayrımı* romanındaki "Gerçek romantikler, ne kadar gözü yaşlı görünseler de gerçekten üzülmezler. Çünkü romantik olmak bencil olmaktan gelir bence." ifadesini Fethi Naci; Nâzım Hikmet'in "Romantikler" adlı yapıtına gönderme yaptığı gerekçesi ile açıklar (Naci, 2014: 255). 15 yıl içerisinde Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* (1965), *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), *Devlet Ana* (1967), *Kurt Kanunu* (1969) ve *Yol Ayrımı* (1971) romanları ile Türk solu ve Kemalizm'le arasındaki düşünsel

bağların koştüğünü ifade etmek, Fethi Naci'nin görüşlerindeki değişikliklerin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira Fethi Naci, Kemal Tahir'in 27 Mayıs günlerinde toprak reformu konusunda yazdığı bir yazıdan önce Kemal Tahir'i ve kitaplarını övgü dolu ifadelerle değerlendirirken, o yazıdan sonra "Kemal Tahir'in kitaplarını tekrar okumak gerek" diyerek tam tersi bir tutum takınmıştır. Kemal Tahir'in Fethi Naci'ye yazdığı sert cevap İsmet Bozdağ'ın ve Tahir Alangu'nun anılarında şöyle ifade edilir:

"Ben öyle her yazıya kızmam, aldırım. Ama böylesine sabrım yoktur. Görmüyor musun yahu, adam beni açıkça tehdit ediyor, şantaj yapıyor bana. Yediği naneye bak sen edepsizsin. Aynı dergide iki yıl önce 'Esir Şehrin İnsanları kitabının yayımlanması sırasında Kemal Tahir, büyük sarsıntılar, benzeri görülmemiş savaşlar çağının, yirminci yüz yılın yazarı... Kitabın sonuna doğru zaferi duymaya başlıyoruz.' Yazıyordu. Şimdi utanmadan kalkmış: 'Kemal Tahir romanlarını yeniden okumak gerek, diyorum.' Diye bana uzaktan parmak sallıyor. Niçin diyor bana bunu? Toprak dağıtımına karşı çıktığım, daha doğrusu toprak reformu bu kaltabanlar gibi anlamadığım için söylüyor... Bak Baak... Görünecek de beni hizaya getirecek. Romanlarım için yazdığı yazılarla ihya olmuşum da, şimdi onları baştan okuyup tersine yorum getirirse, perişan edermiş gibi..." (Bozdağ, 2003: 48-49).

Kemal Tahir'in Fethi Naci'nin bu kanonik tehdidi karşısında 1961'de Dost dergisinde yayınladığı *Kolaya Kaçmayalım* adlı yazı kesinlikle kişisel bir cevap değildir. Yazı sadece toprak reformundan bahseder ve Fethi Naci'ye bu bağlamda cevap verir. Fakat Fethi Naci'nin tehdidi Kemal Tahir'i kanon dışına itebileceği imasını açıkça gösterir. Romanlarına yazdığı eleştirilerin de birçoğunun arka planında bir hesaplaşma kaygısı hissedilir. Örneğin köy romanları dolayısıyla Naci, Kemal Tahir'i "sevgisizliğin romancısı olmakla, kendi yarattığı kahramanlara yalan söyletmekle ve onlardan nefret etmekle" (Naci, 2012: 265)suçlar. Fethi Naci'nin, Kemal Tahir'le ideolojik olarak ayrılımlarından sonra yazdığı eleştirilerin büyük bir kısmı da bu tavra yöneliktir. Fethi Naci'ye göre Kemal Tahir *Büyük Mal* romanı ile birlikte halkına karşı davranmaya başlamış, Anadolu köylüsüne ağaların gözüyle bakıp onu mal³ gibi görmüş, insanları bencil ve acımasız göstermiştir. Teorik görüşlerini okuyucuya aktarmak için %75'i konuşmalardan oluşan, üstelik bu konuşmaların da kahramanların iç dünyasını aydınlatma işlevinden çok uzakta ve kişilerin sosyal sınıflarına uygun olmadığını belirten Fethi

³*Büyük Mal* romanının girişinde Kemal Tahir eklediği bir diyalogu epigraf olarak kullanarak oluşturduğu bir ironi ile mal kelimesinin Anadolu'da sığır anlamına geldiğini ima eder. Fethi Naci'nin eleştirisi bu minvaldedir:

"- Dur hele aman beyim! *Büyük Mal* kitap adı hiç olamaz!
- Neden bakalım, Mustafa Yıldız Ağa!
- Şundan ki... Bizim buralarda sığır anlamına gelir büyük mal... Bildiğin öküz...
- Hay çok yaşa Mustafa Yıldız, daha iyi dedin ya..."

Naci'nin teknik eleştirileri de bununla sınırlı kalmaz. Ona göre Kemal Tahir'in yazma tekniği, roman kişilerini ilkel bir dış tasvirle tanıtmaya sebep olmakta ve roman kişilerinin gelişip gerçekçi birer “karakter” olmasına mani olmaktadır (Naci, 2012: 265-272). Kemal Tahir'in bu eleştirilere cevabı kişisel olarak oldukça serttir. Teknik olarak karakterler için cevabı ise nettir:“(Türk milletini) Bütün cesurluğu, korkaklığı, doğruculuğu, palavracılığı, cimriliği, cömertliği, kibirliliği, alçak gönüllüğü, kabalığı, kibarlığı, anlayışı avanaklığı ile geberesiye severim.”(Tahir, Notlar-1: 52)

6. Atatürk Etrafında Tartışmalar

Kemal Tahir, yayınladığı romanların yarattığı tartışmalarla kendini kanona adeta dayatmış ve yaşadığı dönemdeki kanonun merkezi haline getirmiştir. Geliştirdiği yeni fikirlerin yerleşik fikirler ve kalıpları kırması yerinin tazeliğini muhafaza etmesine yaradığı kadar kanonik düşmanlarının da çoğalmasına sebep olur. Edebi manada Kemal Tahir ile kanon içinde mücadele eden Orhan Kemal, Yaşar Kemal gibi yazarlar vardır. Fakat Kemal Tahir'i suçlayan söylemler genellikle siyasidir.

Devlet Ana'nın yayınlanmasından sonra sol kanondan Osmanlıcı-Sağcı olma suçlamasıyla dışlanan Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* (1968-1969) romanı sonrasında Türk roman kanonunun başka bir belirleyicisi olarak kabul edilebilecek Kemalist söylemle de çatışma yaşar. Öncelikle Vedat Günyol'un eleştirilerine Kemal Tahir'i savunmak adına Cemal Süreya cevap verir. 1968 yılında *Papirüs* dergisinde *Ad Hominem* adlı yazıda “Atatürkçü olmamak suç mu? “sorusunu sorar. Bu soruya Hasan Pulur, “Evet suçtur.” cevabını verir. Tahsin Yücel de daha sert bir tonda Kemal Tahir'i Türkçe dahi bilmemekle suçlar (Coşkun, 2012: 111-113). Kemal Tahir'in bu konuya verdiği cevap oldukça soğukkanlıdır: “Aslında ben ne Mustafa Kemal'e ne de Atatürk'e karşıyım” (Berksoy, 1974: 290-291).

Romanları açısından bakıldığında başlangıçta Mustafa Kemal'in resmini cüzdanında taşıyacak kadar “Millîci” bir kişi olan Kemal Tahir'in, zamanla kişiler üstü bir medeniyet telakkisine geçişinin izleri vardır. Kemal Tahir *Esir Şehir* Serisinin ilk iki kitabında büyük bir heyecanla yarattığı millî tiplerin Cumhuriyet sonrasında nesnel gerçekliğe uymadığını ve içi boş bir romantikliği yansıttığını düşünmüş ve bu biçimde yarattığı tipleri geri iterek Gazeteci Murat karakterini ön plana çıkarmıştır. Bu fikirlerinde ulaştığı son noktayı notlarında hem Fethi Naci'nin eleştirilerine hem de Atatürk düşmanlığı suçlamalarına karşı kendine has ve oldukça sert üslubuyla cevaplar:

“Hiçbir Paşa, ne yapmış olursa olsun bu halka, Allah olacak, Allah tanıtılacak güçte sayılamaz. Ancak ödevini yapmıştır. Karşılıksız biz ona ne kadar şan şeref

vermişsek o kadar da eleştirmek hakkı kazanmışızdır... Şan şeref verirken miskalle tartmamışsak, eleştirirken de miskalle tartmak zorunda değiliz... Anadolu halkları en küçük kişiyle, en büyük paşaların kaynağı olduğu için, bütün gelmiş gelecek paşalardan üstündür. Babaları paşa da olsa böyledir; çünkü ne kadar uzağa gidersek gidelim, babalarının babası halktan biridir” (Tahir, Notlar-1: 66).

Bu cevap romancının nesnel tarihsel gerçeğe uymayan kahraman ve tiplerini bir redd-i miras yoluyla tasfiyesini de anlatır. Özellikle *Yol Ayrımı* romanında Millîci Ramiz Bey ve Kamil Bey’in değişimleri Atatürk’e bakışındaki değişiklikleri romanlar üzerinden okumayı olanaklı kılar. Fakat Kemal Tahir’in bu konuda yok sayılma girişimine ölümü dahi mani olmaz. 1980 yılında Kemal Tahir’in *Yorgun Savaşçı* romanı Halit Refiğ tarafından filme çekilir. Fakat darbe sonrası, Kenan Evren cuntası, filmi Türk askerine hakaret suçlamasıyla yaktırır.

7. Devlet Ana Olayı, Türk Solu ve Kemal Tahir

Kemal Tahir’in Türkiye’deki sol kanondan dışlanması en önemli nedenlerinden biri, *Devlet Ana* romanının yayınlanması olur. *Devlet Ana*’ya gösterilen ilk tepkiler Marksist bir yazarın Osmanlı karşısında olumlu bir tavır geliştirmesi ile ilgilidir. Üstelik bu olumlu tavır, gerçek bir Türk romanı olma iddiasında olduğu için Türk roman kanonunun tam merkezinde olmayı talep eder. Oysaki Marksist çevre Osmanlı’yı sömürücü, despotik, talancı ve yağmacı ilkel bir devlet olarak tanımlar. Bunun yanında Marksist anlayış bir tür olarak da tarihi romana çok olumlu bakmaz. Kemal Tahir soldan gelen bu eleştirilere kulak tıkamamış; tam aksine bilimsel düşünceye dayanan ve Marksizm içindeki düşünceden yararlanarak bir cevap vermiştir. Bu durum onun ideolojik çevrelerden destek almadan sadece yazınsal ve bilimsel çabalarla kanon içinde konum kazanma isteğinin göstergesidir. Bu konudaki sosyolojik tezlerine göz atılırsa öncelikle Türk toplumu için feodalizm kavramını tamamen reddettiği görülecektir. Osmanlı sisteminin “Toprak mülkiyetinin kişisel olmayışı ve devlet otoritesini tehdit edecek özel mülkiyet birikimine müsaade edilmemesi, toprakların babadan oğula geçmeyi aile aristokrasisini engellemesi, aile ve kabile kavramlarına önem vermeyip soyluluk bilincini ortaya çıkarmaması (Tahir, Notlar-10: 30, 411-416) bu reddin temel dayanaklarıdır. Bu reddiyeyi başlangıçta ATÜT’le (Asya Tipi üretim Tarzı) temellendiren Kemal Tahir daha sonra ATÜT’ün kalıplarının da Anadolu toplumunun özgün yapısını tam anlamıyla ifade edemeyeceği sonucuna varır. Kemal Tahir’e göre ATÜT sayesinde; yapılacak akademik çalışmalarla Doğu ve Batı toplumlarının farkı ortaya konacaktır. Elde edilen birikimlerle Türk toplumu, Marksist şablondaki bazı aşamaları yaşamadan elde ettiği birikimle toplumsal ilerleyişine ivme kazandıracaktır. Bu anlayış 1960’lardan itibaren Kemal Tahir’in yönlendirmesi ile özellikle

Marksist Türk tarihçileri arasında heyecan yaratmış olsa da hem sol hem sağ çevreden ciddi eleştiriler almıştır.

Devlet Ana ve Yorgun Savaşçı'nın bazı kısımlarında Türkiye'nin toprak sistemi meselesinde bazı karakterlerin ağzından ATÜT'le ilgili açıklamalar yapılmış olmasına rağmen odaklanılan temel mesele Osmanlı'nın Batılılaşma girişimleri ve Doğu-Batı farklılığıdır. ATÜT'ün kurgusallaştırılması Devlet Ana romanı ile başlar. Kurgu zamanı meşrutiyet sonrası olan romanlarda bireyler üzerinden Doğu-Batı karşılaştırılması yapılırken fikrî arka planda ATÜT tartışmasının varlığı hissedilebilir. Devlet Ana'nın giriş kısmında Derviş Yunus Emre ağzından 1277'de Memlük-Moğol çatışması sonrasında Anadolu'da bozulan ekonomik yapı teferruatı ile anlatılır. Moğol istilası sonrası devletsiz kalan Anadolu'da güvenin kaybolduğuna ve bu sebeple Anadolu'nun ekonomik yapısının bozulduğuna dikkat çekilir. Bu ekonomik yapı ATÜT'ün Anadolu topraklarına uyarlanmış şekli olarak Doğu'daki toplumların ticaret ve su yollarını elinde bulunduran kuvvetli devlet yapıları olmaksızın yaşayamayacakları imasını içerir. Zenginliğin ve refahın kaynağı olarak roman kurgusuna eklenen "su" imgesi, fazlalığıyla insana nüfuz ettiğinde ortaya çürümüşlüğü ve bataklığı ifade eden çamur simgesine dönüşür. Bu biçimde iktidarın aşırı zenginliğinin onu kötücülleştiireceği fikri vurgulanır. Tüm bu saptamalar, Anadolu toprağının coğrafi ve sosyolojik özgünlüğünden hareketle inşa edilir. Bu özgünlük nedeni ile Moğol istilası ve Roma'nın kurduğu sistemlerin Anadolu'ya göç eden Türklerin uyum sağlayamayacağı yapılar olarak tarih karşısında eskiyeceği fikri odağa alınır.

Kemal Tahir'i eleştiri ile Kanon dışına atma çabası Ulusalıcı-Kemalist yapıda da sezilir. Ulusalıcı Kemalist çevrenin de Osmanlı'ya karşı geliştirdiği olumsuz bir anlayış vardır. Daha çok Osmanlı'nın din hüviyet, despotik yapısı ve Osmanlı'nın yerine kurulan Cumhuriyet'in erdemleri üzerinden yürüyen bu bakış açısının da Osmanlı'yı olumlu gören bir Marksist'e roman kanonunun kapılarını sonuna kadar açmaya niyeti yoktur. Üstelik bu çevrenin görüşünü temelde dayandırdığı Batılılaşma düşüncesi karşısında Kemal Tahir'in tavrı oldukça nettir. "Bugün içinde debelendiğimiz, ekonomik-sosyal zorluklarımızın kaynağı, 19. yüzyıl başlarından bu yana Batılı sömürücü (emperyalist) güçlerin kendi çıkarlarına göre bizi Batılılaşmaya zorlamalarından ve bizim bu zorlamaya bilir bilmez koşulmuş olmamızdandır" (Tahir, Notlar 11: 13). Batılılaşmayı "Batı'nın tarihsel koşullarını yaşamamış toplumların Batı'ya benzemeye uğraşması"(Tahir, Notlar 2: 232) olarak tanımlayan Kemal Tahir, bu düşünme biçiminin Türk toplumunu "iki gerçekli bir toplum hâline getirdiğini" (Tahir, Notlar 4: 105) ve bu ikinci gerçeği inşa eden Türk aydınınının bilerek ya da bilmeyerek tarihine ve toplumuna ihanet içinde olduğunu açıkça söylemekte bir beis görmez.

Kemal Tahir; *Devlet Ana* yayımlanır yayımlanmaz Murat Belge, Sezer Tansuğ, Oktay Akbal, Ferit Edgü gibi eleştirmenlerin oldukça sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Eleştirilerin odağında romanda “tip” meselesi ve dil, biçim ve içerik açısından “Türk romanı”, Asya Tipi Üretim Tarzı ve yerlilik kavramları vardır. Tartışmada; Tahir Alangu, Bülent Ecevit, İsmet Bozdağ, Selahattin Hilav, Rauf Mutluay, Halit Refiğ gibi yazın eleştirmenleri ise Kemal Tahir’den yana saf tutarlar. Tartışma, romanın sosyoloji ile ilişkisi üzerinden yürüdüğünden dönemin ideolojik çevrelerinin de sınırlarını net çizgilerle belirleyen bir ayraç işlevi görmüştür. Zira “bir yandan Kemal Tahir ön plana geçirilmekte ve *Devlet Ana* miti kurulmakta, bir yandan da bu mit çabucak yıkılmak, yokumsanmak istenmektedir” (Seyda, 1969:7). Aslında *Devlet Ana* olayı, Kemal Tahir’in sol kanona meydan okuması ve Türk roman kanonunun Türk romanı ekseninde düşünülmesi gerektiği girişimi olarak da düşünülebilir

Devlet Ana’da Osman Bey; Şeyh Edebalı’ye beyliğin geleceği hakkındaki planlarını anlatırken, Anadolu’yu tarihin bataklığından devlet kurucu hüviyete büründürebilecek idealini ifade eder. Bu ideale göre Anadolu’ya sahip olan devletlerin Anadolu’yu besleyebilecek kadar verimli başka topraklara ihtiyacı vardır. Anadolu’nun tarımsal olarak verimsiz toprakları, içinde farklı bir cevher barındırır. Osman Bey’in deyimiyle “Tükenmez insan kaynağıdır Anadolu. İnsanın zanaatı da görüldüğü gibi köylülük değildir; devlet kuruculuğudur” (*Devlet Ana*: 189). Bu sebeple Osman Bey; verimsiz Anadolu toprağı ve karmaşık iktidar ilişkileri ile boğuşan Konya’ya doğru değil Balkanlara doğru gelişim çizgisini tercih eder. Bitinya Ucu; Osmanlı için Doğu-Batı ilişkilerini ekonomik ve sosyal manada tarihî seyrine kavuşturacak bir geçittir. Tanzimat’a kadar Doğu-Batı ilişkileri Doğu’nun lehine bu enerji ile ilerleyecektir. Osman Bey’in bu tercihi; Osmanlı’nın büyük bir sistem ve medeniyet kurabilecek kadar geniş bir ufka sahip olduğunun göstergesi olarak romanda belirlenir. Bu medeniyet tasavvurunun Moğol istilasından farkı sistemli ve planlı bir arayış içermesidir. Zira Batı’nın köleleştirici tutumu ve kıyıcılığı karşısında Doğu’nun stratejisi huzur ve istikrardır.

Bu tavrıyla, Kemal Tahir; Doğu-Batı çatışmasını sadece Tanzimat’la birlikte aldığı şekle göre değil; derin bir tarihsel perspektifle yakalar. Zamandan bağımsız algılanması gereken sosyolojik farkları vurgular. Doğu’nun Batı ile olan mücadelesinde Türklerin konumunu açıklamak için Türklerin savaş ve askerlik yapısı ile ilgili saptamalarda bulunur. Batı’nın ağır ve donmuş askerî sistemi karşısında Türkmenlerin dinamizmi ve becerikliliği Anadolu’nun Türkler için bir yurt olması için oldukça işe yarar bir durum olarak ifade edilir.

Devlet Ana’da Doğu-Batı problemi işlenirken Kemal Tahir’in ikinci Batı dediği Marksizm çerçevesi de kurguya dâhil edilir. Baba İlyas ayaklanması ile kurguya dâhil edilen

düşüncelere göre Anadolu halkının “Karılardan gerisini bölüşmeli” (Devlet Ana:215) diyen Baba İlyas takımına kulak asmamasının asıl sebebi; insanları mal hırsı ile kontrol edebilecek bir mal birikiminin olmayışıdır. Bu sebeple Moğollar da Anadolu’da kalıcı olma gereği duymamışlardır. Yağmacı grupların biriken sermayeyi paylaşmak için kullandıkları argümanlara halk kulak vermediği gibi, mal sahipleri ile birlikte hareket ederek düzenin bozulmasına karşı çıkar. Yine tarihten yalıtılmış bir yorumla aktarılan düşüncelerin hedefinde klasik Leninizm’in, Anadolu insanı ve toprağı için geçerli bir sosyolojik yöntem olmadığını ifadesi gizlidir.

Sonuç

Hem doğal hem de yapay süreçlerden etkilenen bir yapı olarak edebiyat kanonu yazar için önemli bir oluşumu temsil eder. Özellikle eserini toplumla iletişim kurma biçimi olarak algılayan sanatçı için, kanon içinde olmak, deyim yerindeyse sonsuza kadar olmasa da uzun bir süre için ölümsüz olmaktır. Kanonun oluşumu sadece eserin niteliği ile ilgili değildir. Bu sebeple eleştirmenlerin, yayınevlerinin, basım ve dağıtım unsurlarının fikirleri manipulatif olsa dahi bir değer taşır. Örneğin bir şairin ya da öykücünün eserinden parçaların ders kitaplarına alınması, eserlerin reklamlarının yapılması, dağıtım şebekesinin iyi olması eserin dolaşımında olmasına veya kanonla ilişkilerine etki eder. Eserin niteliği tüm bu unsurlardan daha önce var edici bir kategoridir. Kanon içine girmeye çalışan bir eserin bu iki unsurla da belirli bir uzlaşma kazanması ya da hâlihazırda bulunan uzlaşma kalıplarını kırabilecek güçte olması gerekebilir.

Bu bağlamda Kemal Tahir, yaşamı, eserleri ve düşünceleri ile Türk roman kanonu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Romancılığı ve sosyolojik düşüncelerini ifade ettiği notları onun Türk edebiyatı ve düşünce hayatı içerisinde tartışmalar açan konumunu ona sağlamıştır. Yazdıklarıyla sanat ve sosyoloji açısından verimli tartışmaların da ortaya çıkmasını sağlayan Kemal Tahir’in kanon içerisindeki konumu da bu tartışmalarla belirlenir.

Yazarın *Yorgun Savaşçı*’da (1965) yarattığı tiplerle resmî tarih ideolojisiyle çatışmaya girdiği ve tarihi çarpıttığı, *Bozkırdaki Çekirdek* (1966) ile köy sorununa art niyetle yaklaştığı, *Devlet Ana* (1967) ile Osmanlı’yı övüp ATÜT’ü yanlış anladığı ve fiilen Marksizm’in dışına çıktığı öne sürülür. Fakat asıl romandaki tip meselesi ile ilgili olan durum Kemal Tahir’in, Yaşar Kemal’in *İnce Memet* (1955) romanı ile revaç bulan “kahraman eşkiya” mitine karşı çıkişdır. *Rahmet Yolları Kesti* (1957) romanının kahramanı Maraz Ali, aslında toplumsal bir devrimde şiddet kullanımının meşru olup olmadığı üzerinde kafa yoran bir Marksist’in romancı olarak cevabını içerir. Kemal Tahir, özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda sosyalizm adına gerçekleştirilen silahlı şiddet eylemlerini hiçbir zaman tasvip etmez. Ona göre, “Hiçbir devrimci teori bana banka soygununu ve çocuk kaçırmayı salık vermeyeceğine göre böyle

gangsterliklerin⁴ devrimle ilgisi olamaz” (Tahir, Notlar 13: 166). Yedi Çınar serisi ile Türk köylüsünden nefret ettiği ve toplumcu gerçekçiliği çarpıttığı suçlamalarına maruz kalır. Kurt Kanunu ve Yol Ayrımı romanları Atatürk düşmanlığı ile suçlanmasına sebep olur. Tüm bu suçlamalar etrafında gelişen tartışmalar, zaman zaman ideolojik önyargılarla şekillenir. Eserlerin teknik yönü ile ilgili eleştirilerde de bu ideolojik nedenler hissedilir.

Türkiye’de Marksizm’le paralel ilerleyen edebi anlayışın kurucu ismi olan Nazım Hikmet’in Kemal Tahir’in Türk romanı içinde yer edinmesinde büyük etkisi olmuştur. Zamanla roman anlayışı ve ideolojik görüşleri ile kendi yolunu çizen Kemal Tahir’in bu sebeple Marksist eleştiri çevresinden muarızları olmuştur. Bugün Kemal Tahir; *Devlet Ana*, *Esir Şehrin İnsanları*, *Yorgun Savaşçı* başta olmak üzere yazdığı yaklaşık 30 romanı, onlarca çevirisi, polisyeleri ve tefrikalarıyla Türk romanı üzerine yapılan çalışmalarda gözden kaçırılmayacak bir konumdadır. Karşıt ideolojik grupların eleştirileri onu kanon dışına itmemiştir, aksine kanonik olmasına yardımcı olmuştur, sonucu Kemal Tahir’in bugünkü konumuna bakılarak çıkarılabilir.

Kaynaklar

- BELGE, M. (2004). Türkiye’de Kanon. *Kitaplık. Aylık Edebiyat Dergisi, Edebiyat Kanonu Dosyası*, YKY, İstanbul, 11, 68, 51-59.
- BERKSOY, N. Ç. (1974, Nisan). Kemal Tahir İçin Biyografi Çalışması. *Türkiye Defteri*.
- BERKSOY, N. Ç. (1971). *Romanda Hesaplaşma*. İstanbul: Türkiye Defteri Yayınları.
- BLOOM, H. (2008). *Etkilenme Endişesi*. Metis Yay., İstanbul.
- BLOOM, H. (2014). *Batı Kanonu: Çağların Ekolleri ve Kitapları*. (Çev. Çiğdem Pala Mull). İstanbul: İthaki Yayınları.
- BOZDAĞ, İ. (2003). *Kemal Tahir’in Sohbetleri*. (3. Baskı). İstanbul: Yaba Yay.
- COŞKUN, S. (2012). *Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- DOSDOĞRU, H. (1974). *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*. İstanbul: Tel Yayınları.
- MERİÇ, C. (2016). Romanda Hesaplaşma: Naci Çelik’in Kitabı Münasebetiyle. *Kırk Ambar C.1 Rumuz-ül Edep* (s. 343-344). İstanbul: İletişim Yay.
- MORAN, B. (2012-II). Kemal Tahir’in Roman Anlayışı. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NACİ, F. (2012). *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*. (7. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PARLA, J. (2004). Edebiyat Kanonları. *Kitaplık Aylık Edebiyat Dergisi, Edebiyat Kanonu Dosyası*. 11, 68, 51-59. İstanbul: YKY.

⁴ 11 Ocak 1971’de THKO adına Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yaptığı Ankara İş Bankası Emek Şubesi’nin soygununu ve 4 Mart 1971’de dört ABD’li askerinin Balgat’taki Tuslog Tesisleri’nden kaçırılması eylemini kast etmektedir. Zira Kemal Tahir’in bu düşünceleri TİP içinde, ayrılıklara ve tartışmalara yol açan ideolojik sorunların da kaynaklarından biridir. Benzer biçimde Türk solu içerisinde Mehmet Ali Aybar’ın da çıkışları Kemal Tahir’in eleştirilerinden nasibini alır.

- SEVİM, S. (2004). Kemal Tahir ve Türk solu. *Biyografya 4: Kemal Tahir*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- SEYDA, M. (1969). *Türk Romanı Açık Oturumu*. [Katılımcılar: Kemal Tahir, Semiha Demir (Kemal Tahir'in Eşi) Gülcihan Kasaroğlu, Sabahattin Selek, Ahmet Oktay, İsmet Bozdağ, Ö. E. Yaşar Trak Tekin Yayınevi, İstanbul, (Açık oturum Tarihi: 27 Mayıs 1968).
- TAHİR, K. (1989). *Notlar 2, Sanat ve Edebiyat*. (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- TAHİR, K. (1990). *Notlar 4, Sanat ve Edebiyat*. (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- TAHİR, K. (1990). *Notlar-1*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TAHİR, K. (1992). *Notlar 10, Osmanlılık-Bizans*. (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- TAHİR, K. (1992). *Notlar 11, Batılşma*. (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- TAHİR, K. (1992). *Notlar 13*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TAHİR, K. (2014). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınevi.
- TÜKEL, T. (1960). *Beş Romancı Tartışıyor*. İstanbul: Düşün Yayınevi.